

Tengermelléki filmnapok

Ragyogó ötlet – mormogtam magamban, lapozgatva a CinemadaMare prospektusában –, három mediterrán városban tartanak vetítéseket, beszélgetéseket a filmről, meghíva nyolcvan fiatal filmest a világ minden tájáról. Idén egy sereg olasz és amerikai fiatalal együtt itt szerepelnek a palesztin és izraeli filmesek is. S őket mintegy „ütköztetik” a magamfajta masztodonokkal. Tengermelléki filmnapoknak fordítanám.

Ez idén én vagyok a díszvendégük. Mi nem történik az emberrel vénségére! Egy héttel előbb landolok Rómában, ahol Bernardini barátoméki vendégszeretetét élvezem. Mondom nekik, hogy szándékomban áll Tivoliba látogatni. Ők is szívesen velem tartanak, így kora reggel Angelo kocsján indulunk. Közeledvén a nagy kanyarhoz, álmélkodva nézek körül, épület épület hátán, sehol nem bukkan elő a Villa Adriana, igaz, hogy negyvenöt évvel ezelőtt jártam itt, akkor itt dezert volt, messzire ellátott, aki a Villa d’Estét határoló mellvédre könyökölt. Keményen dolgozom, de késő délelőtt lévén minduntalan képbe lép egy-egy vakus turista, így inkább a részleteket fotografálom. Otthon televízióra kapcsolva kontrolvetítést tartok. Bizony, hiányérzetem van, elhatározom, hogy visszamegyek busszal.

Szerencsém van, elcsípem az ATAC egyik korai járatát. S elsőnek lépek a „Kert”-be. Gyorsan végigjárom a nagytalókat, és filmezem az üres tereket. Ebben a környezetben minden, a víz, a növényzet s a sziklaalap egyetlen közös cél érdekében létezik. Spanyol szó üti meg fülemet. Két fiatal lány csicsereg keményen ejtett *h*-val. Őket már ki tudom „védeni” a képből a közép és szűk plánokat használva. S bekattan Jorge Guillén e kertet dicsőítő gyönyörű versének néhány sora:

*...jardín de los jardines, por
Donde el lujo afluye...
...Nada más este ensayo
De concierto presente...*

*... kertek kertje,
Amerre elfolyik a luxus...
... nem más, mint egy jelenben
Zajló hangverseny próbája...*

Ritka alkalom, hogy zseniális építészek (Ligorio, Bernini) ilyen lehetőséget kapjanak, és hogy élni is tudjanak vele. Persze, ehhez alap is kellett, egyrészt a természet adta környezet, másrészt a megfelelő mecénás. A leglényegesebb három Tiburtin patak: Albunus, Herculanus és az Aniene befogása (ez utóbbi Róma északi részén ömlik a Tiberisbe. Amikor a *Római szonáta* című filmem készítettem, szerettem volna ezt az egyesülést rögzíteni, de nem tudtam, mert a torkolatot teljesen beépítették, nem volt alkalmas nézőpont). E három patak vízmennyisége szolgáltatja a működéshez szükséges nyomást, s dolguk végeztével hagyják el a kertet a kerítés alatt, ami a régi várost övezte védőfal gyanánt. A mecénás pedig Ippolito d’Este kardinális volt (Lucrezia Borgia fia), aki igyekezett a római, ferrarai udvarok mintájára e fensíkra és annak lejtőjére varázsolni valami hasonló pompát.

A lépcsőzetes kiképzések miatt Szemirámisz függőkertjéhez is hasonlították, ami az antik világban a hét csoda egyike volt. Úgy érzem séta közben, mintha engedélyt kaptam volna egy óriási zenekar árkában, hogy szemügyre vehessem a hangszer-csoportok munkáját. Az alapszöveg – a vízcsoport – mint a vonósok által keltett hang folytonos egysége terül szét, s kerít be mint egy vég nélküli dallam, s ahogyan közelítek egyik vagy másik hangforráshoz, erősödik vagy halkul. *Crescendo, diminuendo*. Ez olykor mély, mint a fagott tömör hangja, ha a víz magáról érkezik szabadeséssel, s hull egy medencébe. Ha a megtett út függőlegese rövid, akkor magas, mint a klarinété.

A teraszok közötti út mentén rézsút két hosszanti vályú, bizonyos távolságban rövid lépcsőmagassággal, hogy fékezze a víz gyorsuló iramát. Mélyülő futamot képez. Zsong ez az egész csodás együttes, a felhangok miriádja remeg a térben, bekúszik a testembe, áthatol, de nemcsak a dobhártyámon át, fogadja az érrendszerem is, és egybeköti szívem ritmusával. Itt lüktetünk együtt percenként hetvenkettes pulzussal, a nagy napciklus parányi részeként. *Consonanza*.

A száz szökőkút sora a fúvósok pultja hármas tagolásban. Az alsóból tengeri lények pufók orcával

préselik a vizet, a középső anyaghozama szabadon hull alá, a felső, nyomásnak engedve, kúpos csövön lövell vízszugarat, mely mint egy lándzsa, felszökken, majd megbicsaklik, s rövid ív után visszazuhan, míg az, amelyet összelapított csőszájon át préselnek, szétterül, mint hivalkodó hím páva faroklegyezője, amelyre a nap a hátam mögül valódi szivárványt pingál. A vegetáció teljesen benőtte a hangképző sípokat jelentő csövek függőleges ágát, szinte semmi se látszik a mozaikokból, melyeket egykor Ovidius *Metamorphoses* című műve alapján formáztak. A puha moha zöld velúrja tompítja a ráhulló vízmennyiség hangját, egy túlnőtt inda felesel a vékony, fonalszerű csorgással, mely elveri útjából minduntalan, amint az az ingázó lendülettől ismét útjába kerül.

A csorgó víz szétterül a természetes szőnyegen, apró cseppek formájában keres magának utat, mint megannyi pergő gyöngyszem, hogy végezetül az elvezető vályúhoz érjen csilingelve, halk

Tivoli, a Villa d'Este

tremolót képezve. A kényszernyomás olykor kiprésel egy megszábot adagot az egyik, már vízkövesedett csőtörökből, melyből ügyel-bajjal kászálódik elő, majd mintegy a késést behozandó, meg-lódul, aztán megnyugszik. Aztán kezdi újra előlről az anapestust: Pa-pa-páám.

Ha szellő ébred, bőrömet apró tűszúrások érik, mert a lebegő permetet rám sodorja. A kert közepén kör alakú tisztás. A Ciprusok rotondája ez, égre törő csúcsaik méltósággal himbálóznak, kettőt közülük még a XVII. században ültettek.

Összefogó, hatalmas és elbűvölő látvány az Orgona. A kert egyedül-álló darabja, előtte három tavacskával, amelyeknek felülete tükrözi a hulló víz-tömegek vibráló függönyét. Ez a széles regiszterben muzsikáló hangszer szinte vezényli a többit. Velem együtt, vagy pontosabban velünk együtt, hiszen közösségi kertnek készült, melyet nem véletlenül neveztek el az antik Tibur lejtőjén Valle Gaudentének.

Sok anyagot vettem föl, biztos alap egy öt-hétperces etűd részére. Kísérő zene nélkül el nem képzelhető, a legkézenfekvőbb Liszt *A Villa d'Este szökőkútjai* című kompozíciója lenne, de tüstént elvetem, hiszen kettős absztrakció lenne, pleonazmus. Egyébként Liszt többször lakott itt vendégként, az említett kompozíció párját is itt írta: *A Villa d'Este ciprusait*.

Föl Bariba. A gépem késik, az Alitalia személyzethiányra hivatkozik.

Végül landolunk Pugliában A régi Apuleia.

Itt volt kormányzó kapitány Krizsfán fia György, Anjou Nagy Lajos király büntetőhadserégének vitéz katonája. S ő zarándokolt Tar Lőrinc előtt Írországba Szent Patrick szigetére, ahol az ottani mélybe vezető barlangról azt tartották, hogy az a Purgatórium lejárata. Ide jöttek vezekelni mindazok, akiknek sok bűnük volt. Kevesen tértek vissza, mint-hogy az üreg kénes gázokkal volt tele. Ez a tervem is immár a múlt ködében úgy tűnik, megmarad első forgatókönyv formájában.

A kényelmes kis szállodában kapok egy térképet, a rendezvény a régi városrészben van, szokásos cserkész módon betájélok magam, s elindulok. Meglep a város forgalma, a kirakatok tömve, rengeteg a fiatal. Látszik, hogy gazdag kereskedőváros. A széles út nekivezet az Óvárosnak. Itt két nagy tér kapcsolódik egymáshoz, a belső, védettebb, szabálytalan alakzatú a Kereskedők tere, szép és használható szökőkúttal, vele szemben egy szégyenoszlop, amelyhez az adósokat kötötték ki – csúfságból – a járókelők okulására. Velük szemben, mint egy egyenlő szárú háromszög harmadik csúcsa helyén, feszítették ki a vetítévásznat és a széksorokat. Világos van, alig egy hónappal vagyunk túl Szent Iván napján, nem beszélve arról, amit mi, szárazföldi medencében élők nem veszünk figyelembe, azt a plusz fényt, amit a tenger felülete mint vízszatúkröző derítést szolgáltat. Rengeteg ember hullámszik az utcákon. A preszók (itt bárok) és a vendéglők zsúfolva, de a tenger felé eső alacsony korlát is teli van beszélgetőkkel, nézelődőkkel. Az „agorán” lévő moziszékeken is sokan ülnek, pedig a vetítést csak akkor lehet elkezdni, amikor a környezeti fény már olyan gyenge, hogy élni hagyja a vásznon mozgó árnyak látványát. Egy 35 milliméteres öreg vetítógépet állít be két gépész. Ott ragadok mint bábémszkodó, élvezettel figyelem, amint tisztítják a kis vetítőkaput, egyszerűen, kihalófélben lévő szakmámnak egyik csodálatos eszközében gyönyörködöm. Egy fiatal lány – a rendezvény munkatársa – fölismer, természetes közvetlenséggel belém karol, és cipel a szégyenoszlop mögötti kis utca végéhez, egy valamikori bástyához, és nesztelenül benyit. Hatalmas csarnok ez, konferenciaterem is meg igazgatóság is. Sikerül is észrevétlenül beülnünk a fiatalok széksorába. Csakhogy a fesztiváligazgató velünk szemben ül, mellette a vallatott soros filmrendező, így félbeszakítva a diskurzust bejelent, és bemutat mint a fesztivál díszvendégét. Kényszeredetten felállok, s elképedve

látom, hogy a beszélgetés vezetője feláll az asztaltól, és siet felém, miközben hangosan tájékoztatja a fiatalokat, hogy 1979-ben a római Centro Sperimentale di Cinematografián a tanítványom volt. S nyakamba borul. Hát persze, Stefano. Stefano Raeli. Negyed százada. Hovatovább már ilyen volumenekben kell számolnom. Kihoztam a négyperces *Pályamunkások* című etűdöm, az meg egy fél évszázados.

A szervezők előzetesen megkérdezték, melyik játékfilmemet szeretném vetíteni. Válaszom gyors és egyértelmű volt: az *Orfeusz és Eurüdikét*, hiszen azt olaszul éneklük (magamban elnézést kértem a helyi születésű Piccini mestertől, aki alul maradt Gluckkal való versengésében). A római Magyar Akadémián van egy kópia, igaz, agyonnyúzott, hovatovább minden színe egyfajta bordóba fullad. Színrákos. Az egyik szervezőlány elmondta, nagyon elképedtek, amikor az intézmény valamelyik kultúrmunkása a következő módon reagált: „Miért éppen a Gaál? Vannak nekünk más rendezőink is!” Megnyugtattam nevetve, hogy kies hazám ilyen ország, régóta van edzettségem.

Jó a filmje a gyerekeknek. S ez a lényeges. Amikor hívtak, mintegy menekültem ezekhez a kölykökhöz itthonról az akkori lavórlangyos kulturális lábvízközegből, ahol megélhetési kultúrkertitörpék uralkodtak kisajátított díszkert közepén pöffeszkedve, ájult petúniák közepén, körbekerítve lerobbant Pobjeda személygépkocsik futó nélküli gumiabroncsaival. Úgy látszik, hogy ez a típus rezisztens, mint az ecetfa.

Szokásom, hogy általános hetibérletet váltok egy városban akkor is, ha csak pár napig maradok. Bari központi teréről sok autóbuszvonal indul, kiválasztok egyet, a leghosszabbat, amely a térkép szerint a tenger mentén halad. Aztán a többit, így különböző nézőpontból mintegy betájélok a várost topográfiaiilag. Aztán legkésőbb a központi magot, ami az igazi ősi város, melynek határait, vagy ha akarjuk, az övező védőfalait organikus fejlődés szabta meg, ahogy ezt Le Corbusier bizonyította.

Nagyon hosszú ez a járatvonal. Közvetlenül a régi városhoz illeszkedő modern negyed után egy szörnyű, vagy tízezermetnyi betoncsontváz magasodik, uralva a környezetet. Mint később megtudtam, a helyi lakosság és civil szervezetei mindent megtesznek annak érdekében, hogy ennek a monstrumnak (amely természetesen telekspekuláció szülötte „üdülőcentrum”) a befejezését megakadályozzák. Persze a város enélkül is terjeszkedik, de csak földszintes vagy egyemeletes családi házak formájában. Érdekes módon a jelenlegi városhatárt három fűrészfog alakban épített öteme-

letes házblokk zárja le, de lakóház. Az utolsónál van a végállomás. Erős szél fúj, nejlonzacsoktól meg ördögszekeret görget, egy lebegő papírlapot az ideiglenesen eszkábált kerítés sodronyára tapaszt, melynek egyik száláról gyorsan lemászik egy vöröshangya az alkalmi utazás után. Azon túl még létező olivaligetek, ameddig a szem ellát. Lám, Pallas Athéné ajándéka meddig elterjedt a Mediterráni-umon. De meddig? Mikor adja el birtokát a gazda, akinek már nem éri meg, hogy hideg módszerrel *extra vergine* olajat sajtoljon? S akkor majd érkeznek a dózerek,

s szagatják a fák kapaszkodó gyökereit, melyek ilyenkor jajgatnak, csak mi nem halljuk. Vagy nem akarjuk hallani.

Szomorúan fordulok vissza, ugyanaz a busz visz, a sofőr meg is néz magának. A tenger felé eső oldalon ülök. Az egyik partszakaszon táblák tömege, tiltakozók szúrták le, mert szeretnének itt továbbra is ingyen fürödni. Újra a szemembe tolokodik a kolosszus torz együttese, olyan, mint egy csorda dinoszaurusz szkeletonja a döngeselyűk cizelláló munkássága után.

Másnap inkább a belvárost választom, emberibb lépték, még ha a falak át is vannak itatva vérrel. Mint a kikötővárosok általában, Bari is a hódítók játékszere volt évszázadokon át. Ennek a városnak azonban van egy óriási kincse, egy valóban karizmatikus személyiség, aki a keresztény hagiográfiában is előkelő helyet foglal el: Szent Miklós. Tisztelőinek száma is tengernyi, hiszen Oroszországnak is védőszentje. Aki a kis-ázsiai Myra város püspöke volt (Kr. u. a IV. században), s akinek hamvait 1087-ben hozták ide. Nyomban nekiláttak, hogy egy méltó, csodálatos templomot építsenek számára. Szerencsére ma is abban a formában élvezhető, ahogyan építésének befejezték, mert a harmincas években lehántották róla mindazt a cicomát, amit a barokk alatt ráaggattak, kivéve a belsejében, a nagy hajóban hozzáépített három keresztbóltívet, amelyeket a XV. században óvatosságból emeltek a földrengés után. Ez a tiszta stílus példaként szolgált a többi Pugliában épült templomnak. Az oldalfalak magassága meglepően merész, az ember bólogat, még négy méter fölfelé, s itt a kötelező gótika, mert ezt az égbé nyúlást már csak kívülről lehet megtámasztani. Hús van itt bent, leülök az utolsó padba. A biztosító keresztívek térbeli sora mintegy meghosszabbítja az eucharisztia felé konvergáló távolságot, lám, a hit mire képes, mit tud csinálni a kufárok uralta bazárból. Hiszen ennek a háromhajós bazilikának keleti elődjei falazás nélküliek voltak, bármelyik oszlopközön keresztül-kasul járálhattak az árusok. Ezt „egyirányúsították” a korai keresztények, bezárván oldalfalakkal az oszlopközöket az oldalhajók külsején, s a középhajó „bütüjén” hagyták meg a bejárati ajtót, amelyen ha valaki belépett, szemét a két, fő- és mellékhajók közötti oszlopsor íveinek az enyészpont felé tartó erélye vezette a cibóriumig. Mint most az enyémet. Ennek a módszernek a legszebb példája a római Santa Sabina, az „Aventinus gyöngye”.

Kimegyek a hőségbe. Nézem a komoly, kissé szigorú homlokzatot, még egy óra kell, hogy a nap a két falból kiugró féloszlop árnyékát rávesse, s akkor ez a felület dalolni kezd, mint egy mélyrelief.

Addig kísétálok a tengerpartra. Ezen a partszakaszon történt a rajtaütés, 1991 augusztusában, a legutolsó inváziókor, *ferragosto*, tehát a szokásos vakáció idején: amikor a város félig üres volt, az egyik *darsenán*, vagyis belső kikötőben partot ért a túlterhelt Vlora hajó, fedélzetén tizenkétezer albán emigránssal. S ezek előzőnlötték a várost. Bár fegyver nélkül érkeztek, de azért ez a „népvándorlás” nem lehetett akármilyen spektakulum. Elgyalogolok a mólón a fároszig. Bár messze van a másik gyalázatos invázió, az „üdülőtelep”, s csak alapoptika van a gépemen, de ezt a förmed-

vényt rögzítenem kell. Filmre felvettem, azon van gumioptika, amit viszont állófotózásakor nem szeretek használni.

Visszaérek a bazilikához, ott a homlokán az áhított sűrűfény. Rögzítem is azon nyomban, különböző szemszögek-ből.

A maradék időmet, amely a sziesztáig terjed, a galériában töltöm. S nem bánom meg. A személyzet túlzó udvariassága láttán úgy érzem, hogy sajnós a ritka vendégek egyike vagyok. Nem akármilyen vásznak függenek itt! Giovanni Bellini, Veronese, Tintoretto s a modernek közül Mafai, Carrà, De Chirico, De Pisis és a két kedvencem: Rosai és Morandi korai munkáiból egy-egy.

Délután ötkor a nagyterem diszkrét homályában a fiatalok DVD-ről nézik a *Rendhagyó párizsi leltár* című filmem, aztán kiülök eléjük a vállatosszékbe. Egy kedves olasz lány mellettem angolra fordít, balomon a fesztiváligazgató ül. Kiteszem az asztalra maroknyi camcorderemet, s azonnal a tárgyra térek. Vázolom a filmnek mint hordozónak a helyzetét (siralmas) s azt a meggyőződésemet, hogy ebben az állapotban egy alternatíva létezik: vagy a hagyományos, kommersziális utat választják, ahol bizony kompromisszumokat kell kötni, vagy ezt a „töltőtoll kamerát”, ami ahhoz képest független. Mindkettőnek van hátránya. Az utóbbinak az, hogy ha már színész is van a cselekményben, óhatatlanul emelkedik a költségvetés, illetve a felvétel nehézsége. Az előbbinél nincs vita, követni kell a bűvös háromszög törvényét. Ezt az abszolút stabilitást a görögöktől tanulta a négy zseniális művész (Griffith, Chaplin, Mary Pickford és férje, Douglas Fairbanks) a múlt század 16. évében, megalapítva a United Artists-t. (Ez ma Hollywood.) A három, egymáshoz képest százhusz fokra elhelyezkedő tartópillér pedig a produkció, disztribúció és publicitás örök érvényű háromszöge.

Úgy érzem, ha nem is győztem meg, de elgondolkodtattam őket arról, hogy a 35 milliméteres celluloid korszaka véget ért. Egy producer se ad pénzt az ilyen

hordozóra képzelt álmokért. Pedig nekem is lenne. De számot kell vetni az elektronika térhódításával. Sőt azzal is, amit a szavahihe-tő elméleti fizikusok mondanak, hogy ez még csak a kezdet.

Sötétedés után a széksorok mögül felberreg a sok sikert és bukást megélt vetítógép hangja. S fenn a vásznon fut a filmem. A nézőtér teli, a széksorok között három-négyéves gyerekek rohangálnak sivítóva. Én megbabonázva egyre csak a gépet figyelem, az apró fogasdobokat, amelyek arra kényszerítik a filmszalagot, hogy egy másodperc alatt huszonnégy mozgásfázist megállítson, és egy kockát továbbítson is. Úgy bámulom, mint egy gyerek a karácsonyi ajándékát a fa alatt. A vásznonra nézni nem merek. Hol vannak már azok a színek, amelyeket dramaturgiailag kidolgoztam? Ez a kópia is legalább húszszendős.

Száztiz éve – amint ezt Tarkovszkij találóan megfogalmazta – a „megörökített időt” valóban rögzíteni lehetett: a mozgást.

Számtalan kísérlet történt arra, hogy az embert sokrétűbben, mélyebben ábrázolják. Árnyékaink, amelyek egyedeinket jelentik, fakulnak. Hol a segítség? Hol az a rengeteg pénz, amellyel „restaurálni” lehet a tónus- vagy színfakult kópiákat? Hogy más, időtállóbb rögzítési móddal őrizhessék az eseményeket, drámákat? Filmeket, amelyek minden egyébnél hívebben őrzik a foglyul ejtett látványt? Világot? Elbúcsúzom a két gépésztől, és a szállodám felé ballagok, nem szokásom nézni a filmjeimet. Az egyik üzlet előtt hosszú sor áll. Hát persze. *Gelato*. Olasz fagyaltot kihagyni barbárság lenne. Míg nyalogatom ezt az egyedi masszát, eltűnődöm a fiatalokon. Úgy érzem, hogy így kellett cselekednem, őszintén és keményen kellett elmondanom a véleményemet az előttük lévő lehetőségekről. De mit és miért is rejtegetne az ember? Régi szabály: ha egy filmet meg akarsz ismerni, tedd fel a munkáját a vágóasztalra. Ez az igazi lehetősége az analízisnek. Mert a szokás, az érdek, a pénz olyan helyzeteket terem, amelyekben mezítelen királyok egymást koronázzák. A mi szakmánkban sok a színes műfüst.

A halpiac mellett ballagok el. Ütemes csapkodást hallok. Kíváncsian közeledem, egy halász egy polipot verdes a betonra. Lefilmezem az esetet. Mi baja van ezzel a tengeri állattal?

A két keréken guruló kabinbőröndömet két perc alatt menetkésszé teszem. Elindul a gépem, Rómában váltanom kell. Bernardini barátom kijön, hogy kocintsunk egyet. Angelo a római filmfőiskola (C.S.C.) hangosztályának volt a vezetője, amikor e volt alma materemben két rendezői kurzust tartottam, ’78–79-

ben. Innen a barátság. Most a La Sapienza egyetem kommunikációs fakultásának vezetője. Kérdelem tőle, miért csapkodják a polipot a betonra. „Hogy porhanyósabb legyen a húsa” – válaszolja. Ezen kissé eltűnődöm.

A gép emelkedik, felhúz a Tírrén-tenger fölé, és egy szűk kanyarral visszafordul, neki a „csizma” szarának. Lenn mintha a Villa d’Este vonulna el. A „Kertek Kertje”. Fülemben cseng a „hangverseny”, s önkéntelenül mormolni kezdem a kezdő verssorokat:

*Fuentes, fábulas, frondas...
Y las frondas, che ilustran
Las fabulas del agua y de la piedra,
Comunican al ámbito de tarde senoril
Una movilidad de verde vivo
Trémulo verde acorde a este conjunto
De surtidor, cascada, monumento...*

*Szökőkutak, mesék, lombok
S a lombok, melyek
A kő s a víz meséjét költik
A késő délután
Élénk zöld mozgását közvetítik
Vibráló zöldét, mely együtt
Rezeg a kutak, vízesések és
szobrok együttesével...*

Ui.: Ez év májusában láttam a RAI 1-en, amint a civil szervezetek győzelmeként a bari „szörnyeteg”-et földig robbantották. ■

